

TÜRK DİLİ II

Hafta 4

Okutman Engin ÖMEROĞLU

DİL BİLGİSİ

1. Cümle

Bir yargı bildiren kelime veya kelime dizisine “cümle” denir. Cümle; bir düşüncüyü, duyguyu, durumu, hareketi, olayı tam olarak anlatan dil birliğidir.

Türkçenin belli bir düzeni vardır. Bu düzen, cümlelerin öğelerinin belirli bir sıraya göre dizilmesiyle oluşur. Cümlelerin bir yargı bildirir. Şüphesiz cümle yargı bildiren çekimli bir fiil veya sonuna getirilen “ek-fiil”le çekimlenmiş bir isimden meydana gelir.

Biliyorum.

Anladım.

Çalışkansınız.

Güzeldir.

Cümlede yargı bildiren öge yüklemidir. Cümleler yüklem üzerine kurulur. Cümlelerin ikinci önemli ögesi öznedir. Yargı bildiren çekimli fiil özneyi de belli eder. Mesela; “*Biliyorum, Güzeldir.*” sözcükleri yargı bildirdiklerinden birer cümledir. Bu cümlelerden birincisinde özne “*ben*”; yüklem “*biliyorum*” sözcüğüdür. İkincisinde ise özne *o*; yüklem, *güzeldir*.

Bir cümle en az yüklem ve öznenin kurulduğu için bu öğelere cümlelerin *temel ögesi* denir.

Cümle, ihtiyaca göre diğer öğelerle desteklenir. Bu öğelere de *yardımcı ögeler* denir. Cümlelerin yardımcı ögeleri “yer tamlayıcısı, nesne, zarf tamlamaları,”dir.

2.1 Cümlelerin Öğeleri (cümlelerin unsurları)

Yüklem

Cümlelerin asıl ögesi, yüklemidir. Diğer öğeler yüklem anlamını genişletmek üzere cümlede yer alır.

Cümlede hareket, iş, oluş, kılış, durum, yüklem tarafından karşılanır. Çekimli fiiller cümlede daima yüklem olur:

Eski Türkler, şiiri, kopuzla söylüyorlardı.

(Nihat Sami Banarlı)

İsim cümlelerinde ise yüklem *ek-fiil* eki almış isim veya isim soylu sözcüktür.

Toprak uğrunda ölen varsa vatan-dır.

(Mithat Cemal Kuntay)

Yüklemsiz cümle bulunmaz. Eksiltili cümlede yüklem yoktur; ancak yüklem okuyucunun zihninde tamamlanır: *Harman yel ile, düşün eli ile...* cümlesinde ikinci cümlelerin yüklemi “*olur*” sözcüğüdür.

Yüklem genellikle cümlenin sonunda bulunur. Şiirde, konuşma dilinde yüklem yeri değişebilir. Devrik cümlelerde yüklem cümlenin başında veya ortasında bulunabilir.

Cümle vurgusu yüklem üzerinde ya da yükleme en yakın sözcüktedir. Yüklem dışın da vurgulanmak istenilen öge yükleme yaklaştırılır.

Erzurum'da kış uzun sürer.

Taşkın yine deli gönül.

Sular gibi çağlar mısın?

Sakla samanı, gelir zamanı.

Gökyüzünün başka renği de varmış.

Özne

Cümlede ikinci önemli ögedir. Yüklem bildirdiği bir işi, oluşu, hareketi yapanı veya olanı karşılayan ögedir.

Öznesiz cümle yoktur; ancak “*Meçhul fiil*”lerle kurulan cümlelerde özne yoktur: *yatıldı. gidildi, çıkıldı, gülündü...* Gereklik kipinin teklik 3. şahsının bazı kullanışlarında da özne bulunmaz: *Dışarı çıkmalı, Eve gitmeli...* gibi

Özne fiile eksiz bağlanır. Cümlede özneyi bulmak için yükleme “**kim, ne**” soruları sorulur.

Kağrı, dar ve taşlı yollardan gidiyordu. (Giden ne?)

Ne varlığa sevinirim. (Kim sevinir?)

Ne yokluğa yerinirim. (Kim yerinir?)

Ben ve o beraberce içeri girdik. (Kim girdi?)

Edilgen çatılı fiillerin bulunduğu cümlelerdeki özneye “sözde özne” denir. “*Cam kırıldı.*” Cümlesinde özne “*cam*” sözcüğüdür. Ancak kırma işini cam yapmadığı için böyle özneler sözde özne denir.

“*Sokaklar belediyece yıkandı.*” Cümlesinde “örtülü özne” vardır. Bu cümlede yıkama işini yapan belediye olduğu için “belediyece” sözcüğü öznedir. Ancak böyle özneler “örtülü özne” denir. “sokaklar” sözcüğü ise “sözde özne”dir.

Nesne

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten, hareketten etkilenen ögedir.

Her cümlede nesne bulunmaz; yüklemi *geçişli fiil* olan cümlelerde bulunur ve *yalın* veya *yükleme* (“i” hâli) hâlindeki sözcükler nesne olabilir. *Yükleme* hâlindeki nesnelere *belirtili nesne* denir.

Çocuklar sınıfı süslediler.

Belirtili Nesne

Eksiz, yalın hâlindeki nesne **belirtisiz nesne** olur:

Doğum gününde arkadaşına bir kitap hediye etti.

Nesne

Cümlede nesneyi bulmak için yükleme “**neyi, kimi ve ne**” soruları sorulur.

Dolaylı Tümleç (Yer Tamlayıcısı)

Cümlede; yaklaşma, bulunma, uzaklaşma hâllerinde bulunarak yüklemi tamamlayan ögeye *dolaylı tümleç* denir.

Yaklaşma (+a, +e), bulunma (+da +de +ta +te) ayrılma (+dan +den, +tan +ten) ekleriyle yükleme bağlanan kelime veya kelime grupları cümlede genellikle “dolaylı tümleç” olarak görev yapar.

***İş bu söze** Hak tanıktır.*

Dolaylı Tümleç

***Bu can gövdeye** konuktur.*

Dolaylı Tümleç

***Bir an ola çık** gide.*

***Kafesten** kuş uçmuş gibi*

Dolaylı Tümleç

(Yunus Emre)

***Saatine** baktı, dışarı çıktı.*

Dolaylı Tümleç

***Bütün gün kırlarda, yeşillikler üstünde** dolaştık.*

Dolaylı Tümleç

Zarf Tümleci

Fiil cümlelerinde yüklemi; yön, zaman, şekil, tarz, vasıta, benzerlik, sebep, miktar, durum bildirerek

Zarf doğrudan yükleme bağlıdır. Cümlede isimler eksiz olarak veya yön, eşitlik, vasıta ekleriyle; fiiller de zarf-fiil ekleriyle “zarf tümleci” görevindedir.

***Ağır ağır** çıkacaksın bu merdivenlerden*

Zarf Tümleci

(Ahmet Haşim)

***Bin atlı, akınlarda çocuklar gibi** şendik.*

Zarf Tümleci

(Yahya Kemal Beyatlı)

***Bu dille** duyduğum türkülerimi.*

Zarf Tümleci

Ahmet Hamdi Tanpınar

Ben ezelden biridir hür yaşadım, hür yaşarım.

Zarf Tümleci

Zarf Tümleci

(Mehmet Akif Ersoy)

Cümle Dışı Unsurlar

Cümlede, yukarıda saydığımız bu öğelerden başka (yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci) doğrudan yargıya, fiile katılmayan; ancak dolaylı olarak cümlemin anlamına yardımcı olan öğeler bulunabilir. Bağlama, ünlem edatları, ünlem grupları, ara sözler bu türden öğelerdir. Bu öğeler cümlemin başında, ortasında, sonunda bulunabilir.

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker!

Cümle Dışı Öge

Gökten ecdad inerek toprağa öpse o pak alını değer.

Neden böyle düşman görünürsünüz,

Yıllar yılı dost bildiğim aynalar.

Cümle Dışı Öge

Sana dün bir tepeden baktım, aziz İstanbul.

Cümle Dışı Öge

İMLÂ VE NOKTALAMA ÇALIŞMALARI

1. Üç Nokta

Tamamlanmamış cümlelerin sonuna konur:

- Bu kim, diyorum, gözüm ısıyor...

(Refik Halit Karay, Bir Harp Zengini)

Cümlelerin baş tarafı alınmadığı durumlarda cümleye üç nokta ile başlanır:

... Ben bunları zihnimden çabuk çabuk geçirirken köşedeki Hanım da ağır ağır, lezzetini çıkara çıkara hikâyesine devam ediyordu.

(Refik Halit Karay, Bir Harp Zengini)

Cümlelerin bir yerde kesilerek sözün devamı okuyucunun zihninde tamamlanmak isteniyorsa üç nokta konur:

-Aman canım sağ olsunlar da...

(Adalet Ağaoğlu, Bir Düşün Gecesi)

Ünlem ve seslenmelerde anlamı pekiştirmek için konur:

-Koca Ali... Koca Ali, be!...

(Ömer Seyfettin, Diyet)

Söylenmesi sakıncalı sözler yerine konur:

-Onun gavurluğunu da, mühendisliğini de... diye söğdü.

(Orhan Kemal, Cemile)

Karşılıklı konuşmalarda, eksik bırakılan cevaplarda, eksilteli cümlelerde kullanılır:

- *Sen hiçi sevdin mi?*
- *Sevmesem insan olmam. Her zaman severim, hem de ne kadar çok...*
- *Benim olsun diye yanarak...*

(Halide Edip Adivar, Sinekli Bakkal)

Karşılıklı konuşmalarda, duraklayarak yapılan konuşmalarda kullanılır:

- *Çok isteyenler oluyormuş... Öyle duydum...*

(Sevinç Çokum, Ağustos Başağı)

Karşılıklı konuşmalarda cevaplanmayan sorular yerine kullanılır:

- *Yabancı yok!*
- *Kimsin?*
- *Ali...*

- *Hangi Ali?*

- ...

(Ömer Seyfettin, Diyet)

Benzer örneklerin devamını belli etmek için konur:

Niteleme sıfatları şunlardır: Kırmızı (kalem), büyük (ev) iyi (insan)...

2. Eğik Çizgi /

Şiirlerden yapılan alıntılarda, mısraların yan yana gelmesi gereken durumlarda mısraları belirlemek için kullanılır:

Öyle bir musıkîyi örten ölüm / Bir teselli bırakmaz insanda.

(Yahya Kemal Beyatlı)

Adreslerde; semt, mahalle, ilçe veya il arasına konur:

Akçakoca / Düzce

Adreslerde; Apartman ve daire numaralarının arasına konur.

Çağrı Sokak, Nu: 84 / 4

Matematikte bölme işareti yerine kullanılır:

56 / 2 = 28

Dil bilgisinde eklerin farklı şekillerini göstermek için kullanılır:

+lık / +lik, -maksızın / meksizin...